

ministr školství Petr Vopěnka, když říká, že každý kulturní evropský národ musí mít do svého jazyka přeloženu *Bibli* a Euklidovy *Základy* (*in verb.*).¹¹

Snad může historie vědy své poslání formulovat ještě ambiciózněji. Již citované Špeldovo přesvědčení, že staré teorie jsou v přírodních vědách *definitivně* opouštěny, platí totiž jen omezenou měrou. Velká vědecká díla minulosti jsou sice pevně zasazena do doby svého vzniku a pro jejich správné porozumění je nutné znát dějinný kontext, to ovšem neznamená, že by jejich myšlenky nebyly aktuální podnes. Je to stejné jako se Shakespearom: na geniálním díle zanechal zub času jen minimum otisků. Minimalistický úkol historie vědy jako oboru by měl spočívat v tom, že mladým vědeckým adeptům zprostředkuje kouzlo a iniciační význam klasických vědeckých „svatých knih“. Prvotně formulovaná myšlenka má mnohonásobně větší sílu než její moderní blyštivá formulace, která je však ve skutečnosti desetkrát přežvýkaným derivátem. Stojíme-li blízko procesu zrodu myšlenky, snadněji nás napadne omezení její platnosti a z toho plynoucí alter-

nativy. Znalost dějin vědy tak není samoučelným přebíráním se historickým materiálem parciálního významu, ale v prvé řadě umožňuje orientaci ve spleti různých teoretických východisek, postupů a cílů. Nové vědecké teorie nemusíme nezbytně vymýšlet na zelené louce, užitečné může být sáhnout po těch starých a přemyslet je v novém kontextu. Dějiny věd tak mohou být zdrojem jejich dalšího rozvoje.

////// recenze //////////////////////////////////////

Konrad Paul LIESSMANN, *Teorie nevzdělanosti: omyly společnosti vědění*. Praha: Academia 2008, 127 s. (*Theorie der Unbildung. Die Irrtümer der Wissensgesellschaft*, 2006, přeložila Jana Zoubková).

Karel Hlaváček

Konrad Paul Liessmann, profesor filosofie na vídeňské univerzitě, představil v roce 2006 rakouské veřejnosti svoji knihu *Teorie nevzdělanosti* (*Theorie der Unbildung*). Několik měsíců po vydání této knihy byl Liessmann oceněn jako rakouský vědec roku 2006. O dva roky později se jeho postřehy o vzdělání dostaly také do rukou českého čtenáře, který si pak pro-

¹¹ V duchu tohoto přesvědčení vznikla na Západočeské univerzitě v Plzni pod Vopěnkovým vedením edice *Prameny evropské vzdělanosti*, kde dosud vyšla díla Euklida a al-Chwárizmího.

fesora Liessmanna mohl docela nedávno poslechnout v Praze, kde se 16. 3. 2010 konala jeho přednáška „*Poslední úkol našeho bytí. O vzdělání a jeho deformaci ve věku vědění*“ (*Die letzte Aufgabe unseres Daseins. Über Bildung und ihre Deformation im Zeitalter des Wissens*).

Sám autor svoje dílo označuje jako aktualizaci Adornovy *Teorie polovzdělanosti* (*Theorie der Halb-bildung*) z roku 1959, což evokuje i název knihy. Zatímco Adorno podle Liessmanna konstatoval, že u populace, která nemá dostatek volného času na skutečné vzdělání, vzdělanost degraduje na polovzdělanost, Liessmann se snaží jeho koncept radikalizovat: v současné době podle něho už nelze mluvit o polovzdělanosti, protože už neexistuje žádná idea vzdělanosti, z níž by bylo možné polovzdělanost odvodit. Vztah mezi *Teorií nevzdělanosti* a Adornovými fragmenty na téma vzdělání (kromě *Teorie polovzdělanosti* ještě např. *Poznámka o duchovědě a vzdělání, Notiz über Geisteswissenschaft und Bildung*) však lze pouze těžko označit jako radikalizaci. Při četbě obou autorů se nelze ubránit pocitu, že radikálnější je ve skutečnosti Adorno, který ve svých pesimističtějších okamžicích byl schopen prohlásit za mrtvé nejen vzdělání, ale i ducha a jeho svobodu obecně. Liessmannova kniha je spíše aktualizací a rozpracováním: vývoj, který Adorno

nastiňoval ve své době, Liessmann doplňuje aktuálními postřehy.

Liessmann se ve svém novém díle pouští do tvrdé kritiky společnosti, která se dnes honosí názvy jako „společnost vědění“ nebo „informační společnost“. V knize rozdělené do devíti částí se autor postupně věnuje kritice soudobého pojetí vzdělání, vysokého školství a společenských věd. Ty (a s nimi idea vzdělanosti) podle něho dnes podléhají všeprostopující ekonomizaci: „společnost vědění“ je jen slovní kouřovou clonou, za kterou se skrývá pohrdání vědáním, protože to se stává pouhou služkou ekonomických zájmů. Dnešní společnost je v tomto smyslu společností nevzdělanosti. Jak poznamenává Liessmann: „Předpokladem ekonomizace vědění je jeho zneškodnění“ (s. 102).

Východiskem Liessmannovy argumentace je idea vzdělání, jak je zobrazena zejména v dílech Wilhelma von Humboldta, německého osvícence, jenž se vyznačoval silným obdivem k řecké kultuře. Humboldt chápal vzdělání jako proces směřující k sebezrovoji jednotlivce – k sebepoznání a konečně ke svobodě. Chápal vzdělání humanisticky, v jeho středu se pro něj nacházel člověk jakožto individuuum směřující k autonomii. Jak Liessmann zdůraznil ve své pražské přednášce, jedná se o rozdíl mezi „*augebildet werden*“ (být vzdělá-

ván) a „sich bilden“ (vzdělávat se). Zatímco první pojem navozuje pocit pasivity, informací, které jsou do člověka tlačeny jakoby zvnějšku, druhý termín v posledku odkazuje na jednotu vzdělávací aktivity a způsobu bytí ve světě vůbec. Podle Liessmanna je vzdělání ve smyslu „sich bilden“ „posledním úkolem našeho bytí“, je způsobem, kterým se způsob tohoto bytí přetváří.

Poté, co je takto definována idea vzdělání, lze již předvídat, vůči čemu bude kritika směřovat. Vzdělání samo se ztratilo z dohledu – cílem toho, co je dnes vzděláním nazýváno, je pouhá produkce ekonomicky využitelného vědění.

Pojem „produkce“ použitý ve vztahu k vědění není náhodný. Podle Liessmanna totiž současná společnost není společností post-industriální. Naopak, pokud je průmyslová produkce definována jako „mechanizovaná a automatizovaná výroba identických produktů za identických podmínek a identickými prostředky“ (s. 30) a vystupuje-li jako protiklad k ruční práci charakterizované jako „individuální výroba neidentických produktů v neidentických podmínkách“ (tamtéž), pak lze tvrdit, že vědění je prudkým tempem industrializováno. Technologická náročnost současné produkce z industriální společnosti společnost vědění neudělá, ve skutečnosti probíhá spíše proces zprůmyslnění vědění:

„Dělník nepovyšuje na vědce, nýbrž vědec se stává dělníkem“ (s. 32).

Pro tuto tezi kniha snáší množství dokladů: hodnocení efektivity na univerzitách, „bilance vědění“, evaluace a testy PISA, snaha o mezinárodní porovnatelnost, kredity ECTS – to vše lze vnímat jako snahu o standardizaci průmyslového produktu, jímž se vědění stává.

Vzdělání se přitom stalo ideologií sekulární společnosti, upírají se k němu naděje na nové spasení. Z toho důvodu je také třeba permanentní reformy vzdělání, vytváření neustálého dojmu krize, jinak by se totiž stalo zřejmým, že vzdělání v současném smyslu nikoho nespasí. Neustálá reforma pak s sebou přináší praxi, kdy vysokoškolský učitel a výzkumník nezkoumá ani neučí, ale neustále reformuje instituci. Nedostatečné výsledky výzkumu a výuky jsou pak důvodem pro reformu. Skrytým cílem reformní horečky tohoto typu je podle autora „privatizace veřejného vlastnictví“ (s. 116), přičemž se argumentuje ekonomicky, např. konkurenceschopností a zabezpečením pracovních míst.

Vysokoškolské reformy mají ale ještě jednu tendenci: směřují k tichému vykrádání pojmu univerzity, kdy se dřívější nedostudovaní dnes nazývají bakaláři a pod hesly typu „vzdělání všem“ se snižuje kvalita studia.

Kromě obsáhlé kritiky současného chápání vzdělání a reformem

vysokých škol se autorova pozornost čas od času obrací i k sociálním vědám. Sociální vědy a filosofie byly podle Liessmanna vždy „ruční prací“ v porovnání s „průmyslovými“ přírodními vědami. Dnes ale probíhá zprůmyslnění i zde: hodnocení vědecké práce podle kvantitativních kritérií typu impaktových faktorů a počtu publikací, důraz na týmovou práci v oblasti, kde se vědění rodí z nitra geniální individuality atd. atd.

V Liessmannově *Teorii nevzdělanosti* najdete v této souvislosti nepřeborné množství precizních kritických postřehů. Ačkoli se Liessmann pohybuje téměř výlučně v německojazyčné tradici (Humboldt, Schelling, Hegel, Nietzsche, Adorno) a jeho teorie počítá převážně s německo-jazyčnými oblastmi, jeho postřehy se bezpochyby vztahují i na situaci v mnoha dalších zemích, Českou republiku nevyjímaje. Na to poukázala i Liessmannova pražská přednáška, při které došlo na diskusi nejružnějších tendencí českého vysokoškolského a vědního prostředí, k nimž má Liessmannova kritika blízký vztah. Za všechny budiž jmenována současná reforma vědy, směřující k bezprostřednějšímu ekonomickému zhodnocení vědního výzkumu.

Liessmann ukazuje dnešní společnost z nového, překvapivého úhlu a fascinuje elegancí důkazu, že je císař skrytý v pojmu „společnost

vědění“ ve skutečnosti nahý a že pod povrchem módních anglických výrazů z oblasti *new managementu*, v jejichž jménu se provádějí vysokoškolské reformy, se skrývá ignorance a prázdnota.

Kniha *Teorie nevzdělanosti* má i další pozitiva: ačkoli je silně kriticky orientována, nejedná se o teorii poráženeckou. Ve srovnání s četbou Liessmannova předchůdce Adorna nevzniká pocit, že jde o rezignující a obviňující pesimismus. Liessmann dokázal svoji šízravou kritiku postavit věcně a bez výčitek. Lze v ní sice rozpoznat, tak jak je tomu v kritické tradici často, tendenci hledat v jevech pouze jejich negativní stránku, takový sklon lze ale většinou interpretovat i jako klad: myšlenka nejlépe vyvstane ve své radikalitě, neutupena dlouhými popisy různých odstínů šedi.

Zajímavé je, že Liessmann se nedokázal plně vyhnout fenoménu, před kterým sám varuje: nahodilosti vědění. Jeho útlá knížka bezesporu nemá ambici stát se všeobsáhlou teorií společnosti (i když na základě jejích premis by bylo možné se o něco takového pokusit), není pokusem o výstavbu systému, přesto se ale čtenář, zvláště při četbě první kapitoly, neubrání výčitce, že Liessmann sbírá spíše jednotlivé postřehy, aniž by je zasazoval do teoretického celku. Možná to souvisí se snahou o oslovení širšího publika (koneckonců byl oceněn za po-

pularizaci vědy). Ačkoliv se tento pocit, že čteme soupis nahodilých poznámek, v průběhu další četby vytrácí, stále zůstává určitý dojem neúplnosti.

Liessmann se především, odhlédneme-li od stručných definic, nevěnuje bližšímu rozboru vztahů základního pojmosloví: např. pojmů vzdělání, poznání, informace, vědění, univerzita, ideologie. Z knihy často nevyplývá, jakým způsobem do sebe tyto pojmy zapadají. Např. „informaci“ definuje jako „nějaký rozdíl, který se při pozdější události jako rozdíl projeví“ (s. 23). Myšleno je tím to, že informace je vždy prakticky zaměřena, vede ke změně jednání. Informace je pak postavena do protikladu vůči „vědění“, které nevzniká s ohledem na jednání, ale s ohledem na kritéria pravdivosti. Nemusí být ale i informace ve výše uvedeném smyslu pravdivá, aby ji bylo možno úspěšně aplikovat? Je možné stavět do protikladu pravdivost a praktické využití? Snad ano, povaha této opozice by ale měla být přesněji vymezena. Pravdivost snad lze proti praktičnosti stavět ve chvíli, kdy ekonomizace vede k vylučování určitých témat, jejichž „pravda“ tak nemůže být vyslovena.

Souvislost mezi pojmy „informace“ a „vědění“ je ale nejasná i v jiném smyslu. Informace stojí v protikladu vůči vědění. Vědění je podle Liessmanna přiměřené pochopení, existuje pouze tam, kde je možno

něco pochopit. Vzniká otázka, jestli právě změna jednání, v níž se projevuje reálný rozdíl, není sejevem pochopení pojmového rozdílu, který v sobě nese informace. Pokud ale informaci musíme pochopit, aby byla prakticky využitelná, vytrácí se protiklad mezi věděním a informací. Na oltář stručnosti a jednoduchosti tak autor obětoval přesné vymezení pojmů, čtenář se musí spokojit s jejich přibližným významem. Stručnost knihy, kterou lze na jedné straně považovat za velký klad, se jeví být zároveň i záparem. Tento nedostatek ale musíme autorovi zřejmě prominout: zcela zapadá do jeho vidění společnosti, podle něhož je třeba otevřít vědu lidem.

Liessmannovi byly vyčítány také další (údajné) chyby. Např. Franz Wagner ve své recenzi uvádí, že by Liessmannově knize rozhodně prospěly statistiky, jimiž by svá pozorování podložil.¹ Jenomže v tradici, v níž se Liessmann pohybuje, jsou to právě čísla, jež bývají předmětem ostrých kritik. To, že Liessmann statistiku prakticky nevyužívá, je proto zcela pochopitelné. Otázkou nicméně skutečně zůstává, zda je to také omluvitelné. Zajímavou kritiku přináší Helmut

¹ Franz WAGNER. „Akademische Produktionsbrigaden“ [online]. 2007. Dostupné z: <http://www.aurora-magazin.at/gesellschaft/wagner_liess_frm.htm> [cit. 22. 4. 2010].

Hofbauer.² Poukazuje na to, že společnost vědění nepotlačuje vědění, ačkoli ho potřebuje stále více, nýbrž právě proto. Vzdělání jednotlivce není popíráno navzdory tomu, že společnost potřebuje stále více vědění, ale právě kvůli tomu. Vědění přechází na specialisty. Hofbauer v tom vidí výhodu: ostatním je umožněno „žít v nevinné nevědomości jako Adam a Eva v ráji“. Tento postřeh snad může být platný pro technické vědění, pro Liessmannovo pojetí vzdělání se ale nejedná o nic jiného než o jím kritizovaný projekt antiosvícenství (s. 97) a jeho obhajobu na teoretické úrovni. Oslavovat nevinnost nevědomości a tvrdit, že jde o výtěžek doby, je negací toho, co je na Liessmannově kritice nejdůležitější: jejího humanistického podtextu.

Teorie nevzdělanosti není žádnou komplexní teorií, je spíše stručným a ostře kritickým souhrnem postřehů o vývoji vzdělání, univerzity a humanitní vědy v posledních desetiletích. Kniha se silně humanistickým podtextem je v době, kdy „se pozornost upíná k věcem místo k lidem, více k masám lidí než k individualitě, více k vnější hodnotě a užitku než k vnitřní kráse

² Helmut HOFBAUER. „Eine Aufklärung über die Haltung der Wissensgesellschaft zum Wissen“ [online]. 2009. Dostupné z: <http://www.philohof.com/philosophie/liessmann_theoriederunbildung_rezension.htm> [cit. 22. 4. 2010].

a požitku“ (s. 41), velmi důležitým a pravděpodobně i odvážným počinem. Dílo mohou číst s užitekem zejména vysokoškolští učitelé, jimž může pomoci reflektovat jejich současnou situaci. Vhodná je ale i pro širší veřejnost, která má opět jednou možnost setkat se s důvtipnou a zároveň srozumitelnou analýzou spojenou se silným morálním (nikoli však moralizujícím) étosem. Nejvíce lze ale četbu této publikace doporučit lidem, kteří nesou zodpovědnost za vývoj v oblasti vysokého školství, vědy a výzkumu. Těm může připomenout, že důležitější než „konkurenceschopnost“ či „management vědění“ je koneckonců stále ještě člověk. Nebo alespoň krásné časy, kdy tomu tak bylo ...

///// recenze //////////////////////////////////////

Bruno KARSENTI, *Politique de l'esprit. Auguste Comte et la naissance de la science sociale*. Paris: Hermann Éditeurs 2006, 221 s.

Tomáš PRUŽINEC, *Filozofický rozmer „ludstva“ v myslení Augusta Comta*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta 2008, 130 s.

Jan Maršálek